

К. В. ОЛІЙНИК

викладач

Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”
Харківської обласної ради

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ “ІМПРОВІЗАЦІЯ” ТА “ПЕДАГОГІЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ” В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано наукову літературу з досліджуваної проблеми. Розкрито сутність понять “імпровізація”, “педагогічна імпровізація”, “інтуїція”. Висвітлено педагогічні та психологічні погляди щодо змісту поняття педагогічної імпровізації в професійній діяльності вихователя. Визначено критерії імпровізаційної спрямованості професійно-педагогічної діяльності. Зроблено висновки, що педагогічна імпровізація є умовою для творчого розвитку педагога, оскільки саме вона забезпечує процес самоактуалізації й мобілізації творчих сил і здібностей особистості.

Ключові слова: імпровізація, педагогічна імпровізація, інтуїція, творчість.

Перед вищим педагогічним навчальним закладом стоять завдання підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних до ефективної реалізації набутих знань, творчого підходу до виконання поставлених перед ними завдань суспільства. Вищезазначене зумовлює певну організацію навчально-педагогічної діяльності, яка заохочує студентів до співпраці, до спільного вирішення проблемних ситуацій творчого характеру, активного самостійного пошуку альтернативних рішень, своєчасного реагування на запитання та завдання педагога, чому сприяє імпровізація.

Від викладачів вищих навчальних закладів вимагається постійна реалізація творчого потенціалу, високий рівень знань фахових і суміжних дисциплін, уміння критично мислити, перевтілюватися, миттєво реагувати та розв’язувати несподівані педагогічні ситуації, переходити від експромтного до запланованого з метою урізноманітнити навчальну діяльність, зацікавити студентів до співтворчості, до активного пізнання.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні понять “імпровізація” та “педагогічна імпровізація” в науковій літературі, а також у розкритті сутності й змісту цих понять.

Уперше термін “імпровізація” з’явився в кінці XV ст. в Італії, зокрема, у палацах герцогів Турбіно, Феррарі, Мантуї, Мілана та Неаполя. Імпровізатори-віршувальники, які декламували або співали під акомпанемент музичного інструмента на будь-яку запропоновану тему, складали вірші без підготовки, не маючи ніяких письмових нотаток. Високого мистецтва імпровізація досягла у XVI–XVIII ст. в італійській комедії масок “дель арте” – особливому виді драматичних вистав, де діалоги та репліки акторів не були суворо фіксовані й мали “живий” природний, імпровізаційний характер [10, с. 23–24].

У словниках імпровізацію визначено як “словесний або музичний твір, створений під час виконання, без попередньої підготовки” [10]; “виступ з чим-небудь, раніше не підготовленим” [1]; “діяльність учителя чи вихователя, що здійснюється в ході педагогічного спілкування без попереднього осмислення, обдумування” [6]; “знаходження вчителем раптового педагогічного вирішення в ході уроку або спілкування і практично миттєве його втілення” [2].

На сьогодні в педагогіці існують різні підходи до визначення феномена педагогічної імпровізації. В. М. Харкін під педагогічною імпровізацією розуміє “діяльність учителя, вихователя, яка здійснюється у ході педагогічного спілкування, без попереднього осмислення, обмірковування” [9, с. 27]. Дослідник визначає імпровізацію як “вид і компонент миттєвої публічної діяльності, в результаті якої створюється суб’єктивно-об’єктивний новий продукт” [9, с. 29]. Автор наголошує на тому, що поняття “педагогічна імпровізація” й “імпровізація педагога” не є тотожними, оскільки імпровізація педагога може бути “недоречною, недоцільною і навіть шкідливою”, педагогічна ж імпровізація завжди “сприяє вихованню, навчанню й розвитку людей” [9, с. 31].

Автор зазначає “Педагогічна імпровізація – це акт, у процесі якого виконання збігається або відразу йде за створенням об’єктивно чи суб’єктивно нового, що є одним з елементів педагогічної діяльності, і водночас – своєрідний механізм трансформації педагогічних знань, умінь, техніки в педагогічні, творчого характеру дії (штамп у творчості)” [9, с. 38]. Далі автор уточнює: “Педагогічній імпровізації, як і імпровізації взагалі, властиві такі ознаки: збіг процесів створіння й виконання або їх мінімальна розбіжність, їхня миттєвість і, в більшості, публічний характер, а також те, що імпровізація – продукт єдності інтуїтивного й логічного з початковою опорою на інсайт. Тому ми визначаємо педагогічну імпровізацію як компонент педагогічної діяльності, що здійснюється миттєво, без попередньої підготовки” [9, с. 28].

Визначення педагогічної імпровізації дає в своїх дослідженнях В. І. Загвязинський: “Можливість педагога швидко й правильно оцінювати ситуацію, приймати рішення відразу, без розгорнутого логічного міркування, на основі накопичених знань, досвіду й інтуїції називають педагогічною імпровізацією” [5, с. 34].

На думку О. К. Маркової, педагогічна імпровізація є однією з психологічних умов професійної діяльності вчителя поряд із педагогічною ерудицією, педагогічним цілепокладанням, педагогічним мисленням, педагогічною інтуїцією, педагогічною спостережливістю, пильністю, педагогічною винахідливістю, педагогічною рефлексією й визначає її сутність як “знаходження раптового педагогічного розв’язання і його миттєве втілення, збіг процесів створіння і застосування при їхній мінімальній розбіжності” [7, с. 87].

У свою чергу, В. М. Смирєнський тлумачить педагогічну імпровізацію “як об’єктивну складову навчально-виховного процесу, що є засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв’язання суперечностей між його стереотипними та несподіваними елементами в безпосередньому спілкуванні вчителя й учнів” [8, с. 190].

Дослідники цієї проблеми, зокрема В. М. Харкін, вважають, що педагогічна імпровізація “замішана” на інтуїції. У навчально-виховному процесі виникає безліч незапланованих ситуацій, що потребують миттєвого розв’язання, які призводять до виникнення різних, іноді непередбачуваних варіантів задумів, ідей і пропозицій.

Особливо В. М. Харкін наголошує на тому, що складовою педагогічної імпровізації є педагогічна інтуїція, а рушійною силою її виступає суперечність між “попереднім задумом і новим, більш вдалим, який виник безпосередньо на уроці...” [9, с. 111].

Водночас В. М. Харкін підкреслює, що “педагогічна імпровізація часто має інтуїтивний характер, але її основи цілком реальні”. Виділяючи три доміанти педагогічної імпровізації, на перше місце він ставить загальнокультурні й психолого-педагогічні знання, вміння, навички, на друге – творчість (увага, розвинута уява, натхнення), на третє – спеціальні знання сутності педагогічної імпровізації, вміння та навички імпровізування. Дослідник вважає, що натхнення, осяяння й інші доміанти творчості, що приводять педагога до імпровізації, не виникають нізвідки, раптово, а є результатом попереднього накопиченого досвіду [9, с. 180].

Досліджуючи сутність педагогічної імпровізації, важливо визначити критерії імпровізаційної спрямованості професійно-педагогічної діяльності педагога. Так, В. М. Харкін у своєму дослідженні обґрунтовує такі критерії педагогічної імпровізації:

– ті, що належать до явища загалом (об’єктивні): *раптовість* (несподівана реакція на неординарну ситуацію, чи на незвичайні умови в стандартній ситуації); *миттєвість* (негайні дії відразу при виникненні неординарних ситуацій і (або) умов); *новизна* (ступінь оригінальності продукту імпровізації, а також своєрідне поєднання, з’єднування, зіставлення відомого, що має сукупну новизну); *публічність* (наявність глядачів); *педагогічна значущість* (виховна, розвивальна, освітня спрямованість і результативність);

– критерії здійснення імпровізації суб’єктом: демонстрація роботи думки (інваріантного пошуку); духовне й емоційне піднесення; почуття задоволення;

– критерії імпровізації в її сприйнятті іншими суб’єктами: подив (реакція на несподіване); включення; активність; емоційна чуйність; концентрація уваги; зростання інтересу; глибина запам’ятання; підвищення тону й настрою; глибина співпереживання.

У своїх працях С. П. Дудель виокремлює два види імпровізації: перший, що найбільш яскраво виявляється в музичній творчості, пов’язаний з інтуїтивним пошуком безпосередньо в процесі музичного самовираження

почуттів, образів та асоціацій виконавця; другий – пов'язаний з новими думками, оригінальними ідеями, що несподівано виникають під час розгортання логічного осмисленого змісту лекції [4, с. 14].

Наведений вид імпровізації, на нашу думку, характерний і педагогічній творчості. Проте він не враховує можливого впливу зовнішніх щодо педагога чинників.

На думку В. М. Харкіна, здійснювати класифікації імпровізації доцільніше за структурою, формами втілення, ступенем підготовленості, а також чинниками, що впливають на виникнення та перебіг імпровізації.

Розглянемо запропоновану В. М. Харкіним класифікацію педагогічної імпровізації, де за основу взято її структуру:

1) “класична” педагогічна імпровізація, що включає всі етапи здійснення імпровізації;

2) імпровізація з домашньою заготовкою (частка інтуїтивного мінімальна і навіть, можливо, нульова). Автор вказує на перевагу цього виду імпровізації, бо домашня заготовка гарантує якість реалізації й перетворює феномен імпровізації на доступний для кожного педагога ефективний освітньо-виховний метод чи прийом;

3) змішана чи перехідна імпровізація (у ній змішані (з'єднані) і переходять з одного в інший два розглянуті раніше варіанти – класична імпровізація та з домашньою заготовкою).

Крім цієї класифікації вчений пропонує розпізнавати педагогічну імпровізацію за формою її здійснення, при цьому він виділяє словесну, фізичну та словесно-фізичну дію. Словесна дія в педагогічній імпровізації має форму монологу, діалогу з окремим учнем, групою, класом, дотепної репліки або фрази. Досить рідко в педагогічній імпровізації в чистому вигляді зустрічається фізична дія. Таку імпровізацію не просто зафіксувати. Найчастіше вона виявляється у формі погляду, жесту, спортивних вправ або інших рухів, які здійснюються особою або групою. Широкого використання в педагогічній імпровізації набули словесно-фізичні дії (гра, розіграш, імпровізована вистава тощо) [3]. Найпоширеніший вид, на думку дослідника, словесний. Ми поділяємо думку В. М. Харкіна, оскільки саме слово, а не фізична дія, є головним інструментом впливу на формування молодшого школяра як особистості та найвищої цінності суспільства, тому очевидна необхідність підготовки майбутніх учителів початкових класів, перш за все, до цього виду діяльності.

Отже, з одного боку, педагогічну імпровізацію можна охарактеризувати як фрагмент педагогічної діяльності, у якій педагог у процесі вирішення попередньо не спланованого педагогічного завдання експромтом здійснює творчу трансформацію педагогічних знань, умінь та здібностей. З іншого – як вид творчої педагогічної діяльності, що здійснюється в ході педагогічного спілкування, без попереднього осмислення й обдумування, на основі попереднього досвіду педагога, накопичених знань, ґрунтовній психолого-педагогічній підготовці, ерудиції, уяві та інтуїції.

Висновки. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що педагогічна імпровізація – це сукупність педагогічних дій, умінь виконувати які є інтегративною багатокомпонентною якістю педагога, що дає змогу йому оперативно реагувати на ситуації, що несподівано виникають у ході навчально-виховного процесу (різноманітного характеру й масштабу) та коригувати початковий педагогічний задум (проект) відповідно до реальних умов перебігу навчальної діяльності. Таким чином, педагогічна імпровізація є умовою для творчого розвитку педагога, оскільки саме вона забезпечує процес самоактуалізації й мобілізації творчих сил і здібностей особистості, породжує певне зрощення його професійних вмінь та можливостей, тобто те, що ми називаємо творчим розвитком педагога.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Дубогай О. Д. Навчання в русі: здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі / О. Дубогай. – Київ : Шкільний світ, 2005. – 112 с.
4. Дудель С. П. О единстве плана и импровизации в лекции / С. П. Дудель. – Москва : Знание, 1983. – 43 с.
5. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – Москва : Педагогика, 1987. – 160 с.
6. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва : Академия, 2003. – 178 с.
7. Маркова А. К. Психология труда учителя: кн. для учителя / А. К. Маркова. – Москва : Просвещение, 1993. – 192 с.
8. Смиренький В. М. Формування у майбутніх учителів музики готовності до педагогічної імпровізації / В. М. Смиренький // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. – Київ : НПУ, 2000. – Вип. 4. – 300 с.
9. Харькин В. Н. Импровизация... Импровизация? Импровизация! / В. Н. Харькин. – Москва : Магистр, 1997. – 288 с.
10. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург : Типо-Литография И. А. Ефрона, 1894. – Т. 13. – С. 23–24 ; Т. 15-а. – С. 824–825.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2015.

Олейник К. В. Анализ понятия “импровизация” и “педагогическая импровизация” в научной литературе

В статье проанализирована научная литература по исследуемой проблеме. Раскрыта сущность понятий “импровизация”, “педагогическая импровизация”, “интуиция”. Освещены педагогические и психологические взгляды относительно содержания понятия педагогической импровизации в профессиональной деятельности воспитателя. Определены критерии импровизационной направленности профессионально-педагогической деятельности. Сделаны выводы, что педагогическая импровизация является условием для творческого развития педагога, поскольку именно она обеспечивает процесс самоактуализации и мобилизации творческих сил и способностей личности.

Ключевые слова: импровизация, педагогическая импровизация, интуиция, творчество.

Oliinyk K. Analysis of the Concept of “Improvisation” and “Pedagogical Improvisation” in the Scientific Literature

The problem of pedagogical improvisation associated with the psychology of creative activity in the broadest sense. The phenomenon of improvisation and improvisation as a kind of improvisation are widely known in the works of artists: poets, musicians, dancers, akterov. Pedagogicheskaya improvisation – a set of pedagogical action, the ability to perform what are multicomponent integrative quality of the teacher allows it to respond quickly to situations crop up in the course of the educational process (different nature and scale) and to correct the initial educational plan (draft) in accordance with the actual conditions of the flow of educational deyatelnosti. Pedagogic improvisation can be described as a piece of academic work, in which the teacher in the process of solving the above problem is not planned pedagogical impromptu creative exercises transformation of pedagogical knowledge and pedagogical force sposobnostey. Improvisation there are contradictions between the original plan and the new classes embodiments thereof, it emerges directly in the learning process, and the internal mechanism of occurrence of a pedagogical intuitsiya. V article analyzes the scientific literature on the researched topic. The essence of the concepts of “improvisation”, “pedagogical improvisation”, “intuition”. When covering pedagogical and psychological views on the content of the concept of teaching improvisation in professional work educator. The criteria improvisational orientation professional pedagogical activities. It is concluded that teaching improvisation is a condition for the creative development of the teacher, because that it provides a process of self-actualization and mobilizing creative forces and abilities of the individual.

Key words: *improvisation, teaching improvisationis, intuition, creativity.*